

Εξωτερική όψη του κτιρίου. Φωτογραφία της Άννας Μαρίας Δρουμπούκη, 2015

Στον περίπου έναν χρόνο λειτουργίας του (3/9/43-27/9/44), το Χαϊδάρι αναπτύχθηκε παράλληλα με την αναδιοργάνωση και διεύρυνση των αμιγώς αστυνομικών υπηρεσιών, της Αστυνομίας Ασφαλείας (Sicherheitspolizei - SiPo), της Υπηρεσίας Ασφαλείας (Sicherheitsdienst - SD) και της Αστυνομίας Τάξης (Ordnungspolizei), εξελισσόμενο στο μεγαλύτερο στρατόπεδο συγκέντρωσης στην κατεχόμενη Ελλάδα, όπου εκπροσωπήθηκαν «όλες οι εκδοχές αντιπάλων του κατοχικού καθεστώτος», περί τα 20.000-25.000 άτομα συνολικά:

«Άνδρες και γυναίκες, αιχμάλωτοι στρατιωτικοί, αντιστασιακοί, το σύνολο των μελών και στελεχών του ΚΚΕ που βρίσκονταν φυλακισμένοι από τη μεταξική περίοδο, Εβραίοι, όμηροι-συλληφθέντες σε διάφορες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στην ύπαιθρο και σε μπλόκα στην περιοχή της πρωτεύουσας, πολιτικοί ηγέτες, όπως ο αρχηγός του Κόμματος των Φιλελευθέρων και μετέπειτα πρωθυπουργός Θεμιστοκλής Σοφούλης και ο Γεώργιος Καφαντάρης. Αρκετές άλλες γνωστές προσωπικότητες επίσης, όπως η ηθοποιός Ρένα Ντορ, ο καθηγητής Μανόλης Κριαράς και η σύζυγός του, ο συνθέτης Νίκος Σκαλκώτας, ο ηθοποιός Γιώργος Οικονομίδης, που κρατήθηκε τρεις μήνες στο Μπλοκ 15, και άλλοι» λέει η ιστορικός Άννα-Μαρία Δρουμπούκη, υπεύθυνη ιστορικής και αρχειακής έρευνας του πρότζεκτ.

Το διαβόητο Μπλοκ 15, χώρος αυστηρής απομόνωσης και προθάλαμος εκτελέσεων, ήταν το «τελευταίο σκαλοπάτι» του στρατοπέδου.

«Από τις αρχές του 1944 συνυπήρχαν ως όμηροι στο Χαϊδάρι μέλη των οργανώσεων του ΕΑΜ, του ΕΔΕΣ, κατασκοπευτικών δικτύων, βρετανικών υπηρεσιών, συνδικαλιστές, στρατιωτικοί, μαθητές, εργάτες και ανώτεροι δημόσιοι υπάλληλοι, ακόμα και μεμονωμένες περιπτώσεις μελών των Ταγμάτων Ασφαλείας που κατηγορούνταν για επαφές με τους συμμάχους. Οι κρατούμενοι του Χαϊδαρίου ήταν κυριολεκτικά όμηροι των γερμανικών αρχών, μπορούσαν να καταλήξουν στο εκτελεστικό απόσπασμα ή να εκτοπιστούν στη

Γερμανία, ενώ για τους χιλιάδες Εβραίους που βρέθηκαν εκεί το στρατόπεδο ήταν ο προθάλαμος για το Άουσβιτς. Αυτό αναδεικνύει το Χαϊδάρι αφενός σε κεντρικό πεδίο εφαρμογής της ναζιστικής πολιτικής εξόντωσης πολιτικών και φυλετικών εχθρών του Γ' Ράιχ στην Ελλάδα, αφετέρου σε νευραλγικό κόμβο του δικτύου καταστολής και μαζικών αντιποίνων εναντίον πολιτών –συλλήψεων, εκτελέσεων και εκτοπισμών– στην Αθήνα αλλά και σε όλη την ελληνική επικράτεια» σημειώνει η ιστορικός.

Τον Νοέμβριο του 1944 η εφημερίδα «New York Times» περιλάμβανε το Χαϊδάρι στα μεγαλύτερα ναζιστικά λάγκερ στην κατεχόμενη Ευρώπη, τεκμηριώνοντας πως τα μεγέθη και η φήμη του στρατοπέδου είχαν ξεπεράσει τα ελληνικά σύνορα.

Το στρατόπεδο περιέζωναν ένας ψηλός τοίχος και τριπλό χοντρό συρματοπλέγμα. Αριστερά και δεξιά του δρόμου που οδηγούσε στην είσοδο, τη διακοσμημένη με σβάστικες και σύμβολα των SS, υπήρχαν σκοπιές με φρουρούς οπλισμένους με αυτόματα με μυδράλια. Οι συνθήκες κράτησης χειρότερουαν όσο πλησίαζε η συντριβή του Άξονα.

Πολλοί έγκλειστοι βασανίστηκαν, πολλοί άλλοι εκτελέστηκαν, χιλιάδες ακόμα, Ελληνοεβραίοι στη συντριπτική τους πλειονότητα, στάλθηκαν να εξολοθρευτούν στα κρεματόρια πιο «εξειδικευμένων» στο είδος στρατοπέδων στη Γερμανία και στην κατεχόμενη Πολωνία. Ένας μικρότερος αριθμός εκτοπισμένων Ελλήνων μη Εβραίων κρατήθηκε σε ομηρία στη Γερμανία, ανάμεσά τους 61 γυναίκες. Η ιστορία του στρατοπέδου συγκέντρωσης του Χαϊδαρίου έδωσε υλικό σε βιβλία, ποιήματα, ντοκιμαντέρ, ακόμα και ταινίες, όπως το Τελευταίο Σημείωμα του Παντελή Βούλγαρη (2017).

Η συνολικής έκτασης 500 στρεμμάτων «δομή», έργο Μεταξά, ξεκίνησε να λειτουργεί στα κατοχικά χρόνια υπό ιταλική διοίκηση. Όπως διηγείται ο επίσης κρατούμενος και γιατρός του στρατοπέδου Αντώνης Φλούντζης, μέλος του ΚΚΕ και συγγραφέας του βιβλίου «Χαϊδάρι, κάστρο και βωμός της εθνικής αντίστασης» (εκδ. Παπαζήση, 1986), στο οποίο στηρίχτηκε και η ταινία του Βούλγαρη, στις 3/9/43 αφίχθησαν εκεί οι πρώτοι 590 κρατούμενοι – οι 243 από αυτούς ήταν κομμουνιστές που βρίσκονταν φυλακισμένοι στην Ακροναυπλία από το καθεστώς της 4ης Αυγούστου. Καθώς, όμως, στις 8/9/43 η φασιστική Ιταλία συνθηκολόγησε, τη θέση της πήραν οι Γερμανοί, που αρχικά το αξιοποίησαν ως «παράρτημα» των φυλακών Αβέρωφ.

Σύντομα ο πληθυσμός των εγκλειστων αυξήθηκε με συλληφθέντες σε μπλόκα στην Αθήνα και αλλού, όπως οι «300» της Καλαμάτας. Τον Δεκέμβριο του ίδιου

χρόνου μεταφέρονται οι πρώτοι Εβραίοι κρατούμενοι. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Ερρίκου Σεβίλλια, πριν από την άφιξη του μαζί με άλλους Εβραίους της Αθήνας στο Χαϊδάρι τον Μάρτιο του 1944, δεν υπήρχαν πολλοί Εβραίοι εκεί. Αργότερα έφτασαν τους 3.000.

Η πρώτη αποστολή Εβραίων έφυγε για το Άουσβιτς στις 2/4/1944, με περίπου 700 άνδρες και γυναίκες που είχαν συλληφθεί στην Αθήνα. Οι Εβραίοι της Κέρκυρας, περίπου 1.800, που συνελήφθησαν αρχές Ιουνίου του '44 και μεταφέρθηκαν στο Χαϊδάρι, επίσης εκτοπίστηκαν στο Άουσβιτς. Ωστόσο, η πιο μαρτυρική μεταφορά προς το Χαϊδάρι ήταν αυτή των 1.673 Εβραίων της Ρόδου και της Κω στις 24/7/1944. Και αυτοί, στις 16/8/1944, κατέληξαν στο Άουσβιτς. Μερικοί/-ές εξ αυτών πιθανολογείται ότι κατέληξαν πειραματόζωα του «άγγελου του θανάτου» Γιόζεφ Μένγκελε. Μόνο καμιά εικοσαριά Εβραίες, που διέθεταν ξένη υπηκοότητα ή είχαν κάνει μεικτούς γάμους, φέρονται να γλίτωσαν.

Ο πλέον διαβόητος για την αγριότητά του διοικητής που πέρασε από το Χαϊδάρι ήταν, καθώς λέγεται, ο ταγματάρχης Πάουλ Ραντόμσκι. Επί των ημερών του οι συνθήκες διαβίωσης έγιναν οριακές, οι τιμωρίες και τα βασανιστήρια πυκνώσαν, τα καταναγκαστικά έργα επίσης, και ουσιαστικά μόνο η έλλειψη θαλάμων αερίων διαφοροποιούσε το Χαϊδάρι από ένα «κανονικό» στρατόπεδο συγκέντρωσης. Ο ίδιος, μάλιστα, πραγματοποίησε την πρώτη εκτέλεση (7/12/43) «προς παραδειγματισμόν». Θύμα ο Χαΐμ Λεβί, πρώην έφεδρος αξιωματικός από τα Ιωάννινα, που κατηγορήθηκε ότι προσπάθησε να διαφύγει κατά τη σύλληψή του. Ο Ραντόμσκι οικειοποιήθηκε κιόλας τα παπούτσια του εκτελεσμένου, καθότι του «γυάλισαν».

Οι Εβραίοι, γενικά, ήταν ευνόητα στη χειρότερη μοίρα, προς εκείνους ειδικά δεν υπήρχε κανένα έλεος. Αλλά και μεταπολεμικά, μέχρι και σχετικά πρόσφατα, οι Εβραίοι του Χαϊδαρίου έμειναν στο περιθώριο του επίσημου ιστορικού αφηγήματος.

Οι εκτελέσεις γρήγορα μπήκαν κι αυτές στην ημερησία διάταξη. Μεταξύ των εκτελεσθέντων, γυναίκες, ανάπηροι πολέμου του αλβανικού μετώπου, φοιτητές και μαθητές. Κτηνώδης, σαδιστής και εριστικός ακόμα και προς τους συναδέλφους του, αλκοολικός επίσης, ο Ραντόμσκι απαλλάχθηκε από τα καθήκοντά του τον Φεβρουάριο του '44. Διοικητής ανέλαβε ο υπολοχαγός Καρλ Φίσερ, που εντατικοποίησε και συστηματοποίησε τις εκτελέσεις.

Επί των ημερών του, και συγκεκριμένα την Πρωτομαγιά του '44, σχεδιάστηκε η μεγαλύτερη ομαδική εκτέλεση, η οποία πραγματοποιήθηκε στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής. Θύματα, 200 κομμουνιστές, οι οποίοι είχαν μεταφερθεί στο Χαϊδάρι από την Ακροναυπλία. Η εκτέλεσή τους ήταν αντίποινα για τη δολοφονία του υποστράτηγου Φραντς Κρεπ και τριών ακόμη ναζι αξιωματικών που έπεσαν σε ενέδρα του ΕΛΑΣ στους Μολάους.

Όπως αυτοί, έτσι και όλοι οι προς εκτέλεση ή μεταγωγή κρατούμενοι περνούσαν από το Μπλοκ 15, όπου βρίσκονταν και τα απομονωτήρια. Μπαίνοντας στην κύρια είσοδο και παίρνοντας τη σκάλα που οδηγεί στον πρώτο όροφο, ο επισκέπτης αντικρίζει στον τοίχο την επιγραφή «Βλέπε, Άκου, Σώπα», που είναι μεταγενέστερη βέβαια, της δεκαετίας του '80. Από εκείνη την εποχή διασώζονται κάποια «γκραφίτι» κρατουμένων, κρίκοι αλυσίδων, κάγκελα και σιδηρόπορτες, σπές από σφαίρες επίσης.

Θέρμανση, φυσικά, δεν υπήρχε, όπως σε κανένα κτίριο του στρατοπέδου, ο εξαερισμός, όπως και ο φυσικός φωτισμός, υποτυπώδεις, το νερό ελάχιστο, όπως και το φαγητό. Τα κελιά δεν διέθεταν τίποτα πέρα από γυμνούς τοίχους και ίσως κάποια σανίδα για κρεβάτι, με μόνο σκέπασμα μια τριχίνη παλιοκουβέρτα. Ψείρες, κοριοί και αρουραίοι παντού.

Οι κρατούμενοι εξαναγκάζονταν να στέκονται διαρκώς όρθιοι επί τουλάχιστον 12 ώρες την ημέρα, ακόμα και να τρώνε όρθιοι, και το μαστίγιο ήταν το λιγότερο που αντιμετώπιζαν οι «παραβάτες». Όσοι κρατούνταν στο Μπλοκ 15 προαυλιζονταν ελάχιστα, μόνον την ώρα του περιπάτου, που διαρκούσε το πολύ 20' καθημερινά, ενώ όσοι βρίσκονταν στην απομόνωση αφήνονταν έξω μόλις 1-2 φορές τη βδομάδα. Περίπατος, βέβαια, τρόπος του λέγειν, καθώς σχημάτιζαν έναν κύκλο και προχωρούσαν γρήγορα ή τροχάδην, κρατώντας αποστάσεις μεταξύ τους τουλάχιστον ενός μέτρου, ώστε να αποφεύγεται η επικοινωνία.

Ακόμα και τη νύχτα γίνονταν έφοδοι σε θαλάμους και κελιά, ώστε οι έγκλειστοι να βρίσκονται σε διαρκή ανησυχία και εγρήγορση. Οι ανακρίσεις στο Μπλοκ 15 γίνονταν κι αυτές με συγκεκριμένο πρόγραμμα, κάθε Τρίτη, και τις αναλάμβανε αξιωματούχος εκτός στρατοπέδου.

«Το μόνο χτίριο που μένει ασουβάντιστο, εξωτερικά, για να φαίνεται παλιό, μουχλιασμένο, αραχνιασμένο, για την πρώτη ψυχολογική επίδραση. Δύο πατώματα. Στο πρώτο ένα μεγάλο δωμάτιο 4x7, δεξιά, κι άλλο ένα αριστερά. Αυτά προοριζονταν για πενήντα κι απάνω κρατούμενους το καθένα. Και λέγονται θάλαμοι. Γύρω-γύρω, στον υπόλοιπο χώρο, είναι κάποιες τρύπες, σαν καταφύγια σκυλιών, με μια σιδερένια πόρτα,

χωρίς κανενός είδους αερισμό, με τοίχους και πάτωμα ολόγυρα. Αυτά είναι τα κελλιά της αυστηρής απομόνωσης. Η ίδια διαρρύθμιση ακριβώς και στο δεύτερο πάτωμα. Τα παραθυράκια των θαλάμων είναι ψηλά. Για να μη μπορεί ο κατάδικος να κοιτάζει έξω» γράφει ο Θέμος Κορνάρος στο Στρατόπεδο Χαϊδαρίου, που πρωτοκυκλοφόρησε το 1945 και επανεκδόθηκε πρόσφατα από τη «Σύγχρονη Εποχή».

Ο Αλέξανδρος Ζήσης, ο Θέμος Κορνάρος, ο Ναπολέων Σουκατζίδης βεβαίως, που εκτελούσε και χρέη μεταφραστή, η Ηλέκτρα Αποστόλου, η Ηρώ Κωνσταντοπούλου, η Λέλα Καραγιάννη και ο Δημήτρης Παυλάκης είναι μερικοί από τους πιο γνωστούς αντιστασιακούς που βρέθηκαν στο Χαϊδάρι, όπου, σημειωτέον, «θήτευσε» επίσης ο πρώην πρωθυπουργός και συνιδρυτής των Ταγμάτων Ασφαλείας, Στυλιανός Γονατάς.

Το κουφάρι του στοιχειωμένου αυτού κτιρίου, από τα ελάχιστα κατοχικά μνημεία της πρωτεύουσας που επιβιώνουν στις μέρες μας, ορθώνεται ακόμα στον χώρο που μεταπολεμικά φιλοξένησε το ΚΕΒΟΠ και το ΚΕΔ. Τα τελευταία χρόνια, και ειδικά αφότου δημιουργήθηκε το παρακείμενο Πάρκο Ιστορικής Μνήμης (2009), το Μπλοκ 15 βγήκε από την αφάνεια κι έγινε επισκέψιμος χώρος, όπου διοργανώνονται και επετειακές εκδηλώσεις.

Φέτος, που συμπληρώνονται ογδόντα χρόνια από τη χιτλερική εισβολή στην Ελλάδα (6/4/1941), ένα πρωτότυπο έργο εικονικής περιήγησης έρχεται να ζωντανέψει την ιστορία του. Το έργο αυτό αποτελεί την πρώτη παραγωγή εμπυθιστικών τεχνολογιών επί ευαίσθητης πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ελλάδα. Κατά την αρχική του φάση, το έργο χρηματοδοτείται από το Ελληνογερμανικό Ταμείο για το Μέλλον, και είναι από τα πρώτα παγκοσμίως που επιχειρούν μια τέτοια ερμηνεία και ανάδειξη. Έχει τη στήριξη του δήμου Χαϊδαρίου, της Διεύθυνσης Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού, του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου, της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών και του Χάγκεν Φλάισερ, ομότιμου καθηγητή Νεότερης Ιστορίας του ΕΚΠΑ.

Το έργο, διαβάζω, αποσκοπεί στην ενίσχυση της κατανόησης και της εμπλοκής στις λειτουργίες του κτιρίου και στο ιστορικό πλαίσιο, στην ανανέωση της πολιτιστικής ταυτότητας της ευρύτερης περιοχής της Αθήνας και στην προώθηση της συμμετοχής των πολιτών σε ομάδες με ετερογενή κοινωνικά και πολιτισμικά ενδιαφέροντα.

Μέσα από πρωτότυπα σενάρια, βασισμένα σε πρωτογενείς πηγές και πηγές πολυμέσων που θα στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό στην ψηφιακή αφήγηση, η συναρπαστική εμπειρία εικονικής πραγματικότητας που θα αναπτυχθεί αφενός θα αναδείξει το Μπλοκ 15 ως

μνημείο.

Η παραγωγή θα συνδυάζει μια δραματοποιημένη εξερεύνηση του στρατοπέδου συγκέντρωσης και σημαντικών οροσήμων της ιστορίας του, μια διαδραστική κάλυψη μαρτυριών και γεγονότων με την ενσωμάτωση αυθεντικού ιστορικού υλικού, καθώς και την ψηφιακή ανακατασκευή του αρχικού χώρου με βάση ιστορικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία.

Μάλιστα, όπως επισημαίνει η Αγιάτη Μπενάρδου, συντονίστρια του έργου, «αυτό το έργο δεν είναι απλώς το πρώτο στην Ελλάδα που επιχειρεί κάτι τέτοιο, δηλαδή τη "μεταγραφή" ιστορικών και αρχειακών τεκμηρίων μιας τόσο σύνθετης και δύσκολης περιόδου σε ψηφιακή αφήγηση και τρισδιάστατη οπτικοποίηση. Είναι από τα πρώτα παγκοσμίως».

Είθε το εγχείρημα αυτό να συμβάλει ακόμα περισσότερο ώστε το «Άκου, Βλέπε, Σώπα», η δυσοίωνη αυτή επιγραφή, να μεταφράζεται στο εξής σε «Άκου, Βλέπε, Μίλα».

Άννα-Μαρία Δρουμπούκη

Ερευνητικός εταίρος Ιδρύματος Γκέρντα Χένκελ (Gerda Henkel Stiftung), υπεύθυνη ιστορικής/αρχεακής τεκμηρίωσης του έργου Μπλοκ 15.

Το Χαϊδάρι αποτελεί, κατά τρόπο παραδειγματικό, μία από τις πλέον παραμελημένες περιοχές –με τη διπλή έννοια της λέξης– συλλογικής μνήμης γύρω από την Κατοχή. Η σήμανση όσων κτιρίων συνδέονται με το Χαϊδάρι ή αφορούν τον ίδιο τον χώρο του στρατοπέδου απέχει πολύ από το επίπεδο της ανάδειξής τους σε μνημεία ή έστω χώρους ιστορικής αναφοράς. Όλα τα υλικά κατάλοιπα του κεντρικού συστήματος εγκλεισμού και ναζιστικής τρομοκρατίας στην κατεχόμενη Ελλάδα έχουν παρασυρθεί από τον χρόνο, την ιστορική αμνησία και τις, όχι πάντοτε ιδεολογικά ουδέτερες, προτεραιότητες της αστικής ανάπτυξης.

Περίπτωση αντίστοιχη του στρατοπέδου Χαϊδαρίου είναι το στρατόπεδο Παύλου Μελά στη Θεσσαλονίκη, από το οποίο διασώζονται σήμερα μόνο ερείπια. Η Σχολή Μεταξά στην οδό Βασιλίσσης Σοφίας κατεδαφίστηκε το 1962. Τα κτίρια της οδού Μέρλιν

κατεδαφίστηκαν τη δεκαετία του '80.

Στη θέση των ανακριτικών γραφείων της SD, μεταπολεμικά ιδιοκτησία της Εθνικής Ασφαλιστικής, ορθώνεται σήμερα στο Κολωνάκι ένα πολυκατάστημα ομορφιάς. Ένα άγαλμα, μια αναμνηστική πλάκα και μια αυθεντική πόρτα κελιού στην είσοδο είναι οι μόνες υπομνήσεις του κατοχικού παρελθόντος. Η άγνωστη και αχαρτογράφητη «τοπογραφία του τρόμου» στην Αθήνα παραμένει ζητούμενο και έρχεται σε έντονη αντίθεση με άλλες ευρωπαϊκές πόλεις.

Προβληματική είναι και η υπόμνηση της ιστορικής σημασίας του στρατοπέδου καθαυτό. Η συλλογική μνήμη έχει μάλλον τοπική εμβέλεια. Ο δήμος Χαϊδαρίου έχει υιοθετήσει ως έμβλημα μια παπαρούνα να ξεπροβάλλει μέσα από το συρματοπλεγμένο Μπλοκ 15. Μια δεύτερη ενέργεια συμβολικής σημείωσης του χώρου, επίσης τη δεκαετία του '80, ήταν η μετονομασία του δρόμου που οδηγεί στο στρατόπεδο σε «οδό Αγωνιστών Στρατοπέδου Χαϊδαρίου».

Αυτές οι ενέργειες αποτελούν το ένα άκρο ενός παράδοξου διπόλου. Στο άλλο άκρο βρίσκεται η μακροχρόνια παραμέληση των κτισμάτων μέχρι πρόσφατα, η απουσία ενός κεντρικού μνημείου και η συνεχιζόμενη χρήση του στρατοπέδου από το υπουργείο Εθνικής Άμυνας. Μέχρι το 1982, χρονιά επίσημης αναγνώρισης της Εθνικής Αντίστασης από την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, απαγορευόταν εντελώς η είσοδος. Το 1982 επιτράπηκαν οι εκδηλώσεις μέσα στο στρατόπεδο και στον χώρο του Μπλοκ 15. Στις 27/4/1984, με απόφαση του δημοτικού συμβουλίου, το Μπλοκ 15 αναγνωρίστηκε ως μνημείο της Εθνικής Αντίστασης.

Στην είσοδο του κτιρίου έχει τοποθετηθεί μια πλάκα στην οποία αναγράφεται: «Μπλοκ 15, 1943-44. Τόπος θυσίας και μαρτυριών των αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης. Ορμητήριο και χαρακώμα του αγώνα για τη λευτεριά του λαού μας», χωρίς όμως καμία αναφορά στους χιλιάδες Εβραίους που κρατήθηκαν στο στρατόπεδο, παρότι στο Χαϊδάρι γράφτηκαν μερικές από τις πιο δραματικές σελίδες της ιστορίας του Ολοκαυτώματος στην Ελλάδα.

Συγκεκριμένα, από τον Μάρτιο έως τον Αύγουστο του 1944 πέρασαν από το στρατόπεδο 4.468 Έλληνες Εβραίοι από τις κοινότητες της Αθήνας, της Κέρκυρας, της Ρόδου και της Κω, οι οποίοι σταδιακά εκτοπίζονταν στα γερμανικά στρατόπεδα, κυρίως στο Άουσβιτς-Μπίρκεναου. Αν και η παραμονή των Εβραίων ήταν σχετικά σύντομη, οι συνθήκες

εγκλεισμού και η αντιμετώπισή τους από τους φρουρούς ήταν τόσο άθλιες, ώστε μερικοί να θεωρούν την εμπειρία του Χαϊδαρίου το ίδιο τραυματική με εκείνα που θα επακολουθούσαν.

Ο αείμνηστος Σαμ Νεχαμά, 14 ετών τότε, μεταφέρθηκε βίαια στο Χαϊδάρι από ένα σπίτι στην Αθήνα όπου κρυβόταν, αφού προηγουμένως ανακρίθηκε στη Μέρλιν. Για την εμπειρία του αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ήταν χειρότερα από το Άουσβιτς. Δούλευα πολύ σκληρά σε καταναγκαστικά έργα, μετακινούσα άσκοπα και ολημερίς βαριές πέτρες από τη μια άκρη στην άλλη, υπό τη διαρκή απειλή του μαστιγίου. Η εβραϊκή εμπειρία του στρατοπέδου αποτελεί, για μένα, την πιο χαρακτηριστική "σκισμένη σελίδα" της ελληνικής συλλογικής μνήμης.

Αγιάτη Μπενάρδου

Μεταδιδακτορική ερευνήτρια του Τμήματος Πληροφορικής του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, συντονίστρια του έργου Μπλοκ 15.

Η ιδέα για την ανάδειξη του Μπλοκ 15 ως κτιρίου αλλά και της άυλης κληρονομιάς του μέσω εικονικής πραγματικότητας προέκυψε μέσα από μια συνεργασία μου με το Τμήμα Κριτικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Γλασκώβης, με το οποίο συνεργάστηκα ως ερευνητικός εταίρος σε θέματα διαχείρισης, ανάδειξης και αξιολόγησης εμπειρίας των επισκεπτών σε χώρους ευαίσθητης κληρονομιάς, στους οποίους εφαρμόζονται εμπυθιστικές μέθοδοι.

Τότε συνειδητοποίησα τις δυνατότητες που παρέχει η τεχνολογία για επανανοηματοδότηση τόπων μνήμης. Μελέτησα πολύ, συζήτησα με συναδέλφους από πολλά διαφορετικά επιστημονικά πεδία και κατέληξα στο ότι είναι απολύτως σκόπιμο και επίκαιρο να επιχειρήσουμε, με μια εξαιρετική ομάδα υψηλής εξειδίκευσης, να αναδείξουμε το Μπλοκ 15 με εμπυθιστικές μεθόδους.

Και ενώ μπορώ να απαριθμήσω πλήθος σημαντικών έργων που επιχειρούν τη μεταγραφή ιστορικών και αρχειακών τεκμηρίων σε ψηφιακή αφήγηση και τρισδιάστατη οπτικοποίηση, δεν μπορώ να σκεφτώ άλλο στην Ελλάδα που να εστιάζει στη λεγόμενη «δύσκολη κληρονομιά» και να επικεντρώνεται σε ένα θέμα με τόσο βαρύ και ευαίσθητο παρελθόν.

Οι προκλήσεις που αντιμετωπίζουμε ως ομάδα έργου είναι διαρκείς και εμφανίζονται σε κάθε φάση: από την πρόσβαση στις διάσπαρτες και ετερογενείς αρχαικές πηγές μέχρι την πρόσβαση στο ίδιο το κτίριο, το οποίο βρίσκεται εντός του ενεργού Στρατοπέδου Καραϊσκάκη Α' στο Χαϊδάρι. Ευτυχώς, σε αυτό μας έχει βοηθήσει απλόχερα ο δήμος Χαϊδαρίου, ο δήμαρχος κ. Βαγγέλης Ντηνιακός και ο αντιδήμαρχος Πολιτισμού κ. Μάνος Πετούσης, στους οποίους είμαστε ευγνώμονες.

Βεβαίως, δεν είναι μόνο αυτές οι δυσκολίες. Σεναριακά, χρειάστηκε πολλή δουλειά για να καταλήξουμε στο point of view της αφήγησης, δηλαδή στο ποιος είναι ο «επισκέπτης» του κτιρίου, και εδώ, υπό τη διαρκή καθοδήγηση της ιστορικού Άννας-Μαρίας Δρουμπούκη, οι σεναριογράφοι Γιάννης Ράγκος και Γιώργος Γούσης εργάζονται εντατικά. Ομοίως, για να δώσω άλλη μία λεπτομέρεια και να τονίσω τις πολυδιάστατες δυσκολίες, κατά την ψηφιακή αναπαράσταση του εσωτερικού του κτιρίου χρειάστηκε να βρούμε στοιχεία για την ηλεκτρική καλωδίωση, τα οποία είναι εν πολλοίς ανύπαρκτα.

Δεν συζητώ για τις στολές και τα διακριτικά των Γερμανών στρατιωτικών. Οι λεπτομέρειες είναι ασύλληπτα δύσκολες και η ευθύνη τεράστια, τόσο απέναντι στην κοινωνία, που θα είναι ο τελικός αποδέκτης της δουλειάς μας, όσο και απέναντι στη Γερμανική Πρεσβεία, που μας στηρίζει οικονομικά, αλλά και σε μελλοντικούς χρηματοδότες που ελπίζουμε να μας στηρίξουν περαιτέρω.

Δεν τρομάζουμε και δεν πτοούμαστε όμως. Για την ομάδα μας, και για εμένα προσωπικά, αυτό δεν είναι ένα έργο, είναι μια αποστολή.

Πάνος Κωνσταντόπουλος

Καθηγητής του Τμήματος Πληροφορικής, διευθυντής του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών στις Ψηφιακές Μεθόδους για τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών και επιστημονικός υπεύθυνος του έργου Μπλοκ 15.

Το έργο «Μπλοκ 15» ξεκίνησε από μια ιδέα της Αγιάτης Μπενάρδου, επίκαιρη και ταιριαστή. Επίκαιρη γιατί βρισκόμαστε διεθνώς σε πρώιμο στάδιο διερεύνησης της

εφαρμογής εμβυθιστικών τεχνολογιών στη μέθεξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Και ταιριαστή με τα ενδιαφέροντα μιας ομάδας ανθρώπων στο τμήμα Πληροφορικής του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, στην οποία ανήκει κι εκείνη.

Μας ενδιαφέρει η διαχείριση του πλήρους κύκλου ζωής της πολιτισμικής πληροφορίας και η δημιουργία αλυσίδων αξίας από αυτήν, η οπτικοποίηση και η τριδιάστατη αναπαράσταση, η ερμηνευτική των ψηφιακών αναπαραστάσεων, η διείσδυση και χρήση των ψηφιακών τεχνικών στις ανθρωπιστικές επιστήμες και η διαμόρφωση digital humanists –επιτρέψτε μου τον αγγλικό όρο– μέσω του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών στις Ψηφιακές Μεθόδους για τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες.

Η διαδραστικότητα, σε συνδυασμό με την εμπύθιση, σε ένα εικονικό, αλλά επιστημονικώς ορθό περιβάλλον δημιουργεί συνθήκες προσπέλασης του αντικειμένου, που κινητοποιούν έντονα τους μηχανισμούς έρευνας, κατανόησης, ενσυναίσθησης, μάθησης. Τέλος, το ίδιο το ιστορικό θέμα ήταν άθικτο μέχρι τώρα από τη σκοπιά που το προσεγγίζουμε.

Σκοπός του έργου είναι να αναδειχθεί το Μπλοκ 15 του Στρατοπέδου Χαϊδαρίου ως τόπος μνήμης, αναπλάθοντας εικονικά τόσο το κτίριο όσο και την ιστορία του της περιόδου 1943-44 με τρόπο που ο εικονικός επισκέπτης ενεργητικά να ανακαλύπτει και τα δύο. Αυτονόητη, λοιπόν, η απαίτηση της ιστορικής ακρίβειας, με τις προκλήσεις που απορρέουν από αυτήν.

Σημαντική πρόκληση ο συνδυασμός αφηγηματικών ροών και διάδρασης, ώστε οι χρήστες να προσανατολίζονται αλλά και να διατηρούν την πρωτοβουλία, και η αξιοποίηση της τρισδιάστατης απεικόνισης και των τεχνικών εμπύθισης ως ερεθισμάτων και οδηγών για ανακάλυψη. Ακόμη, η υποστήριξη δημιουργίας «αλυσίδων αξίας», όπως λέμε, ώστε οι παραγόμενοι από κάθε αυτοτελή εργασία ψηφιακοί πόροι να είναι άμεσα αξιοποιήσιμοι σε άλλες, μελλοντικές χρήσεις.

Τέλος, υπάρχουν οι πρακτικές προκλήσεις, καθοριστικές για να γίνει ένα έργο, που αντιμετωπίζονται χάρη στους συμπαραστάτες μας. Γι' αυτό και με την ευκαιρία εκφράζω τις ευχαριστίες μου προς τον δήμαρχο Χαϊδαρίου κ. Βαγγέλη Ντηνιακό και τον αντιδήμαρχο Πολιτισμού κ. Μάνο Πετούση για την αμέριστη υποστήριξή τους, καθώς και στη Γερμανική Πρεσβεία, για την οικονομική στήριξη.

Όπως ήδη είπα, πρόκειται για ένα σχετικά νέο πεδίο εργασίας, με εφαρμογές μέχρι σήμερα κυρίως στην ψηφιακή μουσειολογία. Λίγες περιπτώσεις έχω υπόψη στο εξωτερικό που προσεγγίζουν ιστορικά θέματα με τον τρόπο που το επιχειρούμε. Η αφήγηση ξέρουμε ότι είναι ιδιαίτερα σημαντική για την πρόσληψη ιστορικών και αρχαιολογικών ευρημάτων και απόψεων. Η ψηφιακή αφήγηση ενισχύει τη δύναμη της αφήγησης με την οπτικοποίηση δεδομένων και τη δυνατότητα εξέτασης αυτών χωρίς περιορισμούς χώρου, χρόνου ή αδυναμία πρόσβασης. Προσφέρεται αυτοτελώς ή σε συνδυασμό με επιτόπιες βιωματικές επισκέψεις. Διευρύνει, έτσι, σημαντικά το δυναμικό ακροατήριο. Όταν η ψηφιακή αφήγηση συνδυάζεται με την εμπύθιση και τη διάδραση, η εμπειρία γίνεται ενεργητική και βαθύτερη.

Γιώργος Παπαϊωάννου

Αναπληρωτής καθηγητής του Τμήματος Πληροφορικής και επικοινωνίας της Ομάδας Γραφικών Υπολογιστών του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, τεχνικός υπεύθυνος του έργου Μπλοκ 15.

Το να δείξει κανείς σε μια παραγωγή εικονικής πραγματικότητας σκηνές από ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης αλλά και να αλληλεπιδράσει με πρόσωπα εκεί ενέχει πολλαπλά τεχνικά και πρακτικά προβλήματα. Καταρχάς, σε μια τέτοια παραγωγή τίποτα δεν είναι προκατασκευασμένο. Το οπτικοακουστικό αποτέλεσμα δημιουργείται επιτόπου, σε πραγματικό χρόνο, ως απάντηση των δράσεων του χρήστη, όπως και σε ένα παιχνίδι.

Το πιο βασικό πρόβλημα είναι ότι η τρέχουσα τεχνολογία σε κινητές συσκευές εικονικής πραγματικότητας (untethered VR) δεν επιτρέπει την απεικόνιση πολύ μεγάλης λεπτομέρειας τρισδιάστατων περιβαλλόντων και χαρακτήρων με μικροκινήσεις και μορφασμούς.

Συνεπώς, κοντινή αλληλεπίδραση με ανθρώπους και συναισθηματικά φορτισμένες εκφράσεις χαρακτήρων είναι δύσκολο να αποδοθούν όσο πειστικά και εύκολα θα γινόταν σε μια βιντεοσκοπημένη παραγωγή. Οι τεχνολογικές λύσεις σχεδόν φωτορεαλιστικής πιστότητας που βλέπουμε σε μεγάλες παραγωγές βιντεοπαιχνιδιών (η κοντινότερη σ' εμάς εφαρμογή) δεν εφαρμόζονται σε τόσο χαμηλών δυνατοτήτων πλατφόρμες, που έχουν πολλούς περιορισμούς.

Ένα άλλο ζήτημα είναι η μαζικότητα των χαρακτήρων και η εναλλαγή μεταξύ πολύ κοντινών –και, επομένως, λεπτομερών– εσωτερικών πλάνων και «εξωτερικών» τοποθεσιών με πλούσιο οπτικό υλικό και μεγάλο ορίζοντα. Αντίθετα με μια κινηματογραφική παραγωγή, όπου ο σκηνοθέτης «κλέβει», δουλεύοντας με περιορισμένο και σαφώς καθορισμένο κάδρο, εδώ ο χρήστης έχει πλήρη ελευθερία να δει τα πάντα γύρω του.

Το τρίτο δύσκολο σημείο είναι πώς να κατευθύνεις τον χρήστη να εστιάσει εκεί όπου θέλει ο δημιουργός, προκειμένου να μη χάσει σημαντικά στοιχεία της ροής της αφήγησης. Δεν πρόκειται για ταινία και οποιαδήποτε μη καθοδηγούμενη από τον χρήστη αλλαγή οπτικού πεδίου μπορεί να έχει πολύ αρνητικά αποτελέσματα στην εμπειρία.

Προσπαθούμε, λοιπόν, να παρακάμψουμε όλους τους παραπάνω περιορισμούς του μέσου, συνδυάζοντας τεχνικές λύσεις με πολύ προσεκτικά σχεδιασμένες σκηνές. Από πλευράς υλοποίησης, επιστρατεύουμε τόσο διαδεδομένες τεχνικές, όπως ο προϋπολογισμός φωτισμού, οι τρισδιάστατες αναπαραστάσεις πολλαπλών αναλύσεων και η απομάκρυνση μη ορατών στοιχείων, όσο και πιο «πειραματικές» ιδέες, όπως η εμφύτευση βίντεο αντί τρισδιάστατης πληροφορίας σε ορισμένα σημεία. Το στήσιμο του διαδραστικού σεναρίου γίνεται βήμα-βήμα, μελετώντας ευκαιρίες να μειώσουμε την πολυπλοκότητα της οπτικής πληροφορίας, χωρίς να υποβιβαστούν η υποβλητικότητα και η ατμόσφαιρα της παραγωγής.

Πιστεύω ότι, όπως και σε άλλες μορφές πολιτιστικού περιεχομένου, η εικονική πραγματικότητα μπορεί να δώσει μια άλλη διάσταση, πιο βιωματική, ως προς την προσφερόμενη πληροφορία. Σε αντίθεση με μια κινηματογραφική παραγωγή, έστω και πανοραμική ή στερεοσκοπική, η απεικόνιση πραγματικού χρόνου προσφέρει τη δυνατότητα να επιλέξει ο χρήστης πώς θα αλληλεπιδράσει με τον χώρο και τους χαρακτήρες, να μάθει λεπτομέρειες επιλεκτικά και με τον ρυθμό του και να έχει μια πραγματικά προσωποποιημένη εμπειρία. Συμμετέχοντας στη ροή των γεγονότων, αφενός βιώνει το βάρος των καταστάσεων, αφετέρου κατανοεί καλύτερα την ιστορική πληροφορία που κρύβεται πίσω από καθετί που τον περιβάλλει.

Ομάδα Έργου Μπλοκ 15: □ Πάνος Κωνσταντόπουλος – Επιστημονικός Υπεύθυνος, Αγιάτη Μπενάρδου – Συντονίστρια Έργου, Γιώργος Παπαϊωάννου – Τεχνικός Υπεύθυνος, Άννα-Μαρία Δρουμπούκη – Υπεύθυνη ιστορικής και αρχαιολογικής έρευνας, Δημήτρης Χριστόπουλος – Senior Developer, Βίκη Ντρίτσου – Πληροφορικός, Γιώργος Γούσης – Εικονογράφος/Σεναριογράφος, Γιάννης Ράγκος – Σεναριογράφος, Μαρία Ηλβαλίδου – Αρχαιολόγος, Σπήλιος Σπηλιόπουλος – Πληροφορικός

ΠΗΓΗ: [LIFO, 26.2.2021](#)